

*Framträdande
kvinnor på Görväln*

Ett kåseri av Christina Zetterberg från 2002

Görväln – kvinnor.

Det är inte jag som satt rubriken om ”framträdande kvinnor”. De var inte verksamma annat i familje- och släktkretsen. Men kanske har jag låtit dem TRÄDA FRAM därför att den ena är min farmor och den andra min farmorsmor. Jag har blivit intresserad av deras liv, och tack vare ett stort antal bevarade brev – och tack vare min farbror Carls berättande – har jag fått glimtar av deras tillvaro. Men jag har inte kunnat komma dem in på livet.

Vad jag vet om de här kvinnorna har jag ju samlat i mina uppsatser om dem. Flera av er här har läst dem – hoppas ni har glömt det mesta.

Min farmorsmor, Ebba, föddes 1844, min farmor 1864. Den tiden känns väldigt avlägsen. Men hur är det? Visst finns det några här som har barnbarn, kanske till och med barnbarnsbarn? DOM tycker ni väl är väldigt nära! Min farmor dog innan jag föddes, men nog förnimmer jag sambandet.

Min farmors mor hette Ebba Björkenheim. Hon kom som ung brud från Finland hit till Görväln, när hon gifte sig med sin kusin Axel Björkman. Bröllopet ägde rum den 8 okt. 1862, troligen i Ebbas föräldrahem i Åbo.

Makarna åkte på bröllopsresa ut i Europa, till ett vänligare klimat än en svensk höst. Enligt vad min faster Gerda berättat, läste Axel in sin brud på hotellrummet, när han själv gick ut. Ingen fick se hans hustru om han inte själv var med.

I slutet av oktober återvände det unga paret till Sverige och till sitt nya hem på Görväln. Ebba var bara 18 år, Axel 29. I en husförhörslängd för Järfälla församling står att Axel den hösten var inflyttad från Högfors i Karbenning och Ebba från Eura Åminne i Finland.

Nu sitter vi här i deras hem. Mycket är förändrat sen dess. Men grundplanen med rumsfördelningen är i stort sett densamma, utom att matsalen var mindre, den hade då bara två fönster. När Axel var yngre såg köket ut som på en målning av konstnären Köhler. Det hade en öppen härd, där man lagade maten. Nu, i mitten av 1800-talet hade det kommit en ny sorts spis, nämligen järnspisen. Säkert fanns den nu på Görväln. Köket låg ända fram till 1901, där nu garderob och toaletter finns.

Axel och Ebba kom hit en mörk höstdag. Ebba fick böja huvudet bakåt för att se upp mot den lite dystra fasaden. Men inomhus var det trevligt, upplyst – och varmt. Ebba tänkte på ett av sina hem i Finland, Wuojoki. Det var praktfullt – men iskallt på vintern. Axel hade skaffat nya kakelugnar och säkert också en stor nymodighet – fotogenlampor. I ”500 år på Görväln” nämns att Axel också hade köpt nya möbler. Fick Ebba vara med och bestämma?

I bouppteckningen efter Axel förekommer möbler och föremål som måste ha funnits här i deras hem, bl.a. en möbel i vitt och guld, ett runt matsalsbord och stolar med rotingsits, ett stort antikt skåp och en vacker ljuskrona, som sedan såldes till svågern August Silverstolpe.

Var hade de sin sängkammare? Kan det ha varit här nere i sydvästra hörnrummet? Axel hade låtit ta upp en dörr därifrån till hallen. Där låg torrklosetten under trappan. Eller var sovrummen på övervåningen?

Kan man tänka sig bättre förutsättningar – ett ungt förälskat par, ett gammalt hus, upprustat, någorlunda bekvämt, ett sagolikt vackert läge vid Mälärviken, ändå nära till huvudstaden, tjänstefolk på pass och troligen en god ekonomi?

Ebba blev genast gravid. Stora förhoppningar knöts till den lille gossen Albert som föddes sommaren 1863. Innan Ebba hade fyllt 22 år hade hon fått ytterligare två barn, Anna född 1864 och Elin 1866. Två små flickor till föddes, Thyra 1872, som bara blev två år och ytterligare en Thyra 1874. Man berättar att det unga paret hade stort umgänge och glada middagar. Ebba kanske var lättad över att hon hade kommit på avstånd från sin dominerande mor i Finland.

Tjänstefolk!

Men hur var det egentligen med den unga Ebba? Hur klarade hon sin uppgift som husmor på Görväln? Känner ni några 18-åringar? Finns det någon här? Vad sysslar en 18-åring med år 2001? Åker med pojkvännen till Hultfredsfestivalen mm mm.

Min farbror Carl A. har ju berättat om Ebba, hans mormor. Hade han hört detta av sin mor Anna, Ebbas äldsta dotter? Förhållandet mellan Ebba och hennes dotter var inte bra. Kan omdömena om Ebba färgats av hur Ebba uppträdde i slutet av sitt liv? Det berättas att Ebba ville kallas ”Hennes Nåd”, höll strängt på sin värdighet och hade all mat inlåst. Intrycket är att hon var kall och oåtkomlig. Hur kunde en ung kvinna ha blivit sådan?

Jag tror att mycket berodde på Ebbas uppfostran. Redan hennes mormor, Ottiliana Taube, på Prästkulla i Finland, ville kallas Hennes Nåd. Hon var född på 1700-talet. Ännu i början och mitten på 1800-talet rådde självhushållning. Allt på gården skulle tillvaratas, beredas och tillagas. Tjänstefolket gjorde detta, men husmodern var VD och bestämde om allt. Det var på henne det ankom hur gårdens avkastning förvaltades, om det kom mat på bordet och om förråden räckte över vintern.

Och Ebbas mamma, Charlotta Sofia, fortsatte i samma anda. Magnus Björkenheim skriver i sin bok om sin farfar och farmor: ”Charlotta Sofia var mycket praktisk, ägde utpräglad organisationsförmåga och ett iögonfallande ordningssinne ...” M.B. skriver också att döttrarna uppfostrades till förfinade damer! Och Sofia lär ha älskat de vackraste av sina barn mest. Var inte Ebba tillräckligt vacker?

Nutida släktingar är mindre respektfulla. Pio Örnmark i Ekenäs skrev till mig angående ”gumman Taube”, det nu vanliga namnet på Sofia: ”gumman Taube ansågs mycket sparsam, för att inte säga snål ... Hon lär ha varit sträng, krävande och känslökall.”

Det var det bagaget Ebba hade med sig till sitt nya liv – att kunna tala franska, att vara en förfinad dam, ordna festliga middagar för släkt och umgänge, att basa för ett stort hushåll. Enorma fordringar för en 18-åring! Var det inte en övermäktig uppgift!

Jag tror att uppgiften var SÅ övermäktig att Ebba måste utveckla en strategi för att klara av det hela. Hon var osäker, hon spände sig – ” här ska ni se att det är jag som bestämmer, ni måste kalla mig ”Hennes nåd”, ingen får se mina svagheter.” Det gick några år, sen brast det.

Ett kåseri ska vara lättsamt och rolig. Det här handlar bara om Eländes, elände.

Men inte riktigt än. Axel får vi inte glömma. Hur han var som jordbrukare nämns ingenstans. Men han engagerade sig i kommunen och inrättade en skola på Görväln – för folkets barn. Så fortsatte livet på Görväln i 20 år. I slutet av den perioden börjar eländet. Axel drabbas av tuberkulos. Han orkar inte med gården längre. Det går så långt att de måste sälja Görväln 1882. Familjen bosatte sig i Stockholm, Humlegårdsgatan 1, där nu Östermalms saluhall ligger.

Den kände Läkaren Sigurd Lovén, gift med en kusin till både Axel och Ebba råder Axel att resa till ett bättre klimat för att bli frisk.

Vad skulle de göra med barnen? Sonen Albert praktiserade på olika lantbruk och döttrarna Anna, Elin och Thyra fick bo hos faster Josephine på Högfors vintrarna 1884-86, då föräldrarna var utomlands.

Hur Axel och Ebba hade det då kan man läsa i några brev som Axel skrev hem till döttrarna. Till dem skrev Ebba sällan. Men hon skrev till sin syster Sigrid Alströmer. I de breven får man veta en hel del om Axels försämrade hälsa – men man kan också ana något annat.

Trots oron för Axel tror jag att Ebba på något sätt kände sig befriad – inget hushåll, inga barn (som nu hade blivit ungdomar), inget umgänge att bjuda på middagar, i stället promenader i vackra parker på Rivieran och i Sydtyskland, intressanta ryssar och engelsmän att iaktta på avstånd.

Men det blev värre elände. Axel dog i Wiesbaden i april 1886. Ebba återvände till Stockholm. Hon var nu änka, 42 år gammal. Hur skulle hon leva? Avkastningen av Axels efterlämnade pengar räckte nog till försörjningen. Men plötsligt var livet så tomt.

Släktingen Anna Å. på Högfors hade börjat en utbildning till sjuksköterska. Skulle Ebba kanske kunna göra detsamma? Men hennes anhöriga och släktingar var helt oförstående: En gift kvinna, en änka som inte behövde arbeta för sin försörjning – varför skulle hon utbilda sig? Ebba gav efter för trycket. Året var 1886. Något har hänt sen dess.

Anna, Elin och Albert Björkman omkring 1870.

Ni invänder kanske: Men hon hade ju barnen. Det är som om Ebba miste greppet om dem. Dottern Anna gifte sig 1887 med S.A. Sonen Albert utexaminerades samma år från Ultuna. Men Alberts karaktär var svag, han blev alkoholiserad och kunde inte sköta de gårdar som han köpte. Med Albert som hade varit älsklingssonen kom Ebba på kant. ”Stackars Abbe som inte fick gå på Nationalmuseum för sin mamma Ebba! Han kunde ju få se nakna fruntimmer!”, sa Elsa Cronstedt för bara några år sen. Slakten försökte påverka Alberts utveckling, nykterhetsföreningar, religion, hypnos, förslag att skicka honom till Australien. Allt förgäves. Ebba gav upp.

Hon sökte sig till religiösa kretsar. Det var på modet. Brodern Edvard på Orisberg i Finland blev en andlig ledare för den väckelse som drog fram i slutet av 1800-talet.

Från början av 1890-talet betecknades hon som sjuk, sinnessjuk. Ebba var, enl. den tidens lagar, ställd under sin mans förmynderi. Då hon blev änka blev hon för första gången myndig, vid 42 års ålder. 1734 års lag säger: ”Änka råde över sig och sitt gods.” Den myndigheten varade inte så länge. Omkring år 1890 blev hon omyndigförklarad. Det ser man i ett köpekontrakt, där hon, dvs hennes förmyndare säljer en egendom i Finland till en av hennes bröder där.

Svägern Jonas Alströmer och svärsonen Sven Almqvist blev hennes förmyndare.

”Ebba har blivit så fet, hon bara sitter”, skrev en av hennes svenska svågrar till släktingarna i Finland.

Karin Johannisson Den mörka kontinenten:” Sedan 1800-talets andra hälft är historien fylld av berättelser om den klena kvinnan. Kvinnan har tilldelats en sjukroll. När hon inte längre har en uppgift kan kvinnan välja sjukdom som en väg att hantera livet. Kopplingen mellan kvinnlighet och galenskap har alltid varit stark. Sjukrollen kan tolkas som en strategi för synliggörande och protest.” Även i våra dagar kan man se ett sådant beteende.

Min farbror Carl berättade: ”Min mormor dog på sinnessjukhus.” Men i Ebbas dödsattest står: Död i hemmet. Dödsorsak: Insania. Nomenklatur nr 46.

Kan man inte hitta något positivt om Ebba? På deras bröllopsdag den 8 oktober 1876 höll Axel ett vackert tal till sin hustru. Det är fullt av lovord och naturligtvis på franska:

”Välsignad vare du för all lycka, jag har dig att tacka för och för alla fel som du har förlåtit

mig --- Axel tackar för frid, tröst, den goda ordningen i hemmet och atmosfären där. ”oh, min ljuva beskyddarinna!”

Någon gång när Ebba var sjuk skrev Hia Björkenheim till sin kusin, Ebbas dotter Anna, att man inte fick döma Ebba för hårt, man vet inte vilka skeva intryck hon har fått ...” Och Anna, du måste älska henne – älska henne såsom varande en sjuk olycklig människa, älskande henne såsom varande din moder ... vad betyder då i bredd med detta den ovänlighet du tycker dig direkt fått lida ... ”

Min farmor Anna Björkman, gift Almqvist.

Vi återvänder till Görväln. Det är våren 1871. De tre små barnen Björkman är oroliga. Pappa Axel har ivrigt följt förloppet av fransk-tyska kriget. Han har hela tiden låtit hissa Frankrikes flagga, trikoloren, för att markera sina sympatier .

Barnen förstår inte mycket, trots att de redan fått lära sig lite franska. Dottern Anna är sju år, Albert 8 och lilla Elin 5. Varför är de oroliga? Jo, pappa har lovat dem ett kok stryk om Frankrike skulle förlora kriget; men om Frankrike vann skulle de få ett helt kilo konfekt! Nu förlorade ju Fr. Verkställdes hotelsen? Jag tror att först fick de ett kok stryk – sen fick de konfekten till tröst. SÅ skulle MIN pappa, Axels dotterson, ha gjort. (Det kan nämnas att bruket att hissa svenska flaggan började inte förrän i slutet av 1800-talet.)

Axel Björkman hade som sagt inrättat en skola på Görväln. Men det var inte tänkbart att hans egna barn skulle gå där. De undervisades av informator för Albert och franska guvernanter för döttrarna. (ev. om ”guvernantens rum”.) Flickorna Anna och Elin skickades också till en pension i Lausanne i Schweiz. Första gången var de bara nio och sju år och längtade hem alldeles förskräckligt. Vem följde med dem på den långa och besvärliga resan? Kanske en av guvernanterna.

Portrait
O. WELTI, PHOT.

Album
RUE ST. FRANÇOIS, 20

En annan sak som vittnar om Ebbas hårdhet var då Anna och hennes systrar skulle få följa med mamman med häst och vagn in till Stockholm. Flickorna hade glatt sig enormt. Då råkade Anna säga något som misshagade Ebba. Flickorna fick stiga ur vagnen och GÅ tillbaka hem.

Som jag berättade om deras föräldrars vistelser utomlands, fick Anna och systrarna bo hos faster Josephine på Högfors under de vintrarna. Den tiden glömde Anna aldrig, i synnerhet som hon fick hälsa på där ytterligare många gånger och också brevväxlade flitigt med kusinerna Anna och Aimée Åkerhielm. ”Kommissioner”?

Annas pappa dog i april 1886. Nu bodde hon med mamma Ebba och systrarna först på Floragatan sedan på Karlavägen. Man höll sig till Östermalm. Vilket umgänge Anna hade vet jag inte, men troligen var det mycket begränsat. Man umgicks mest med släkten. Anna Björkman och kusinen Sven Almqvist blev förälskade i varandra och förlovade och gifte sig hösten 1887. Ännu ett kusingifte! Annas son Lennart kunde inte förlåta sina föräldrar för detta. Men man visste inget om ärftlighetslagar.

Annas son Carl berättade för mig att, som han sa, hans mamma Anna ingenting visste om ”äktenskapets realiteter”, då hon gifte sig. Det här var den viktorska och oskarska tiden. Anna fick fem barn på nio år, så nog fick hon erfara realiteterna. Hon hade i alla fall gott om tjänstefolk, två duktiga barnsköterskor avlöste varandra – Hanna Larsson och Olga Sjöberg.

Hur var då äktenskapet. Vi har några vittnesbörd:

Carl A. berättade att hans mamma ville ha bestämda hushållspengar, men pappa Sven var konservativ – hans mamma hade ”Fått pengar vid rekvisition”. Samma regel skulle gälla i hans hem. Så det blev inget av med de hushållspengarna. Till saken hör: Ogift kvinna blev myndig år 1884, Anna blev alltså myndig 1885. Två år senare gifte hon sig och då blev Sven hennes förmyndare.

Men i huvudsak tror jag att det var ett gott äktenskap. Jag har brev från Annas kusin i Finland, Hia Bheim, där samma tema upprepas:

” ... och kära Anna, alltsedan jag hade den stora lyckan att så omedelbart och djupt få blicka in i ditt och Svens unga hem, ja, i edert hjärtelag för varandra, där dock ständigt grundtonen var att jaget sattes i bakgrunden och den andra blev första person, allt sedan har ert hem varit en dyrbar skatt för mitt hjärta ... I ett annat brev så sent som 1921: ” Oh, Anna, vad jag minns dog och din unga lycka med Sven, vilken renhet strömmade ej ut därifrån. Vilken hänsynsfullhet, viken anderikedom!” ” Oh vad du då var glad! Och så snarfyndig redan, och så varmt edert hem var.”

Men också, då Anna väntade sonen Daniel: ” ... att du ej måtte hava det svårt, och att ditt lynne ej denna gång skulle bliva retligt som du sade mig att det förr varit under liknande omständigheter ... ”

De tio första åren förmörkades av bekymren för modern Ebba, för brodern Albert och för systrarna Elin och Thyra.

Både Anna och Sven var varmt kristna. Det var nog Sven som påverkade Anna. Sven hade egentligen velat bli präst, men hans far Ludvig A. övertalade honom att läsa juridik.

De bodde största delen av sitt äktenskap i Villagatan 3, en 9-rums- våning.

År 1901 drabbades familjen av en stor sorg; den 11-åriga Agnes blev sjuk och dog. Från den tiden och i över tio år mår inte Anna bra. Hon lider av olika diffusa sjukdomar, hon har eksem och hon är sömnlös.

En stor glädje blev det i alla fall när en liten dotter, Gerda, föddes 1904. Anna var då 40 år. Till Gerdas dop åkte man hästdroska till Bergianska trädgården, ”där vagnen fullastades med blommor och palmer till salongens prydnad.”

Vi vet att Anna under 1900-talets första årtionde skaffade sig en kamera och började fotografera.

Sommaren 1906 fick Anna besöka sitt barndomshem igen. Var det enda gången? Familjen gjorde en båtutflykt till Kalhäll och Görväln tillsammans med Svens bröder Knut och Ludvig. På Görväln fick de titta på stall och lagård och sen bjöd professor Sahlin på lunch.

Och då undrar jag – hur var det när Anna och hennes systrar var små? Var de nånsin i stall och lagård? Till min förvåning har jag fått veta att Anna i alla fall hade lärt sig att köra häst!!

Annas son Carl berättade hur det var 1907 när Oskar II låg för döden (Carl var då 9 år.): ”Jag minnes hur jag låg på knä och bad Gud rädda kungens liv, och hur förtörnad jag blev då Mamma sade: Det skall du visst inte be om, han borde ha dött för länge sen, så skulle Sverige sett annorlunda ut.

Sommaren 1909 tycks Anna ha varit så sjuk så att hon inte kunde vara med ute på landet vid Mälaren. Hon vårdades hemma av en sjuksköterska.

Och så kom det stora slaget i december 1910. Sven Almqvist dog i en hjärtinfarkt. Om igen – en väldig sorg för familjen.

I samband med försäljningen av det Björkmanska huset Regeringsgatan 36, hade Sven köpt ett annat hus, LillJansplan 6, dit familjen flyttade, och där Anna fick inkomster av hyror.

Anna hade varit mycket fäst vid Sven och sörjde djupt. Men hon bröt inte ihop som Ebba hade gjort. Tvärtom verkade det som om Anna nu levde upp, när hon ensam fick ta ansvar för barnen. Hon följde deras studier, tröstade och uppmuntrade och fick se sönerna färdiga med sin utbildning?

Anna blev ju myndig igen, när hon blev änka. Svens bror Knut A. blev förmyndare för de omyndiga barnen och han tycks ha varit hennes rådgivare i många frågor. Troligtvis hade han också hand om Annas egen ekonomi.

Som tidigare umgicks Anna mest med släkten och några få andra vänner. I ett brev från 1920: ”I morgon går jag med övriga släkten och gratulerar 50-åriga Tant Nina och därefter på kafferep hos tant Anna Quensel. Annars är jag sällan eller aldrig bortbjuden och trivs bäst med det!”

Alltsedan Svens död hade Anna varit relativt frisk. Men under 1923 kände hon att något var fel. Den första februari 1924 skrev Anna sitt sista brev till sonen Carl. Hon var nyopererad, hon talade om professor Hedenius och Sabbatsbergs sjukhus. Hon beskrev sig själv upplagd på operationsbordet, skämtande med läkare och sjuksköterskor, ”redo att skäras upp som en kalvstek”. Anna Almqvist dog den 29 februari 1924. Cancer i levern.

Bengt Hildebrand skrev i sin nekrolog över Annas son Daniel: ”Daniels mor, uppfödd på herrgården Görväln vid Mälaren, var en livfull elegant dam, i sitt väsen och tal väl så mycket fransysk som svensk, samtidigt en fin och god personlighet.” Jag tror hon var spontan, hade humor, var snarfyndig. Elegant kanske hon verkar på somliga foton – men hon var fjärran från det fashionabla societetslivet.

Två egenskaper som jag tror att jag har gemensamt med min farmor är – dels är vi båda lite nervösa, dels tål vi inte att höra någon knapra knäckebröd.

Så hoppas jag till slut att ingen om hundra år ger sig på att ta reda på hurdan jag själv var.

Christina hänvisar ovan till sin fabror Carl. Här är ett av hans kåserier från Görväln

*Kåseri enl. muntlig tradition hållet vid
Björkmanska släktmötet på hotell Apollonia
i Stockholm pingstdagen 1961 av Carl
Almqvist.*

GÖRVÄLN-AIR ÅRGÅNG 1870

När jag nu vill berätta Er något från mina morföräldrars Görväln, får man tänka sig in i en värld, helt olika vår egen.

Fastän Görväln ligger så nära Stockholm, att skenet från "Eldkvarns" brand på nuvarande Stadshustomten syntes dit, fick min Mor och hennes syskon i sin franska "Geographie" blott lära sig följande svenska städer: Stockholm, Gotembourg, Malmoe et Norrkopäng. Biologi var helt bannlyst såsom ett rent av opassande ämne. Åtminstone tidvis var det förbjudet för barnen att tala det simpla svenska språket (= tjänstefolkets språk). Nej, man skulle skilja sig från folket genom att "parler francais" eller "speak english". Då var det kanske inte överraskande att på Görväln endast flaggades med trikoloren. Eller att morfar under 1870—71 års krig gav sina utomordentligt bestämda sympatier tillkänna genom att lova sina barn i händelse av fransk seger ett kilo konfekt, men om tyskarna vunne ett kok stryk.

På morföräldrarnas bröllopsdag skall vigselförrättaren ha tillåtit sig att skämta med den unga bruden: "Av Björkman är du tagen, Björkman skall du åter varda". Därför att mormor alltså var född Björkenheim, kallades hon "Hennes Nåd", och hon hölls av folket för ett högre väsen, där hon trippade omkring i guldskinnskor. Hon höll, som det hette på den tiden, på husets bästa. Allt, utom salt och hårt bröd, förvarades "sous clef". Sålunda delade mormor ut sockerbitar till varje mål, där sådant skulle få förekomma. Den nimbus, som "Hennes Nåd" förvärvat bland tjänstefolket, var man mycket aktsam om. Det kunde ju hända, att t. o. m. "Hennes Nåd", som dock inte var mer än människa, vid handhavandet av sitt porslin kunde slå sönder något. Då fick barnen order att lönnligen efter skymningen gräva ner skärvorna i trädgården. Tjänstefolkets dag började klockan fem om morgnarna i vävstolen. Då sjöngs någon entonig folkvisa, t. ex.

"I tornets djup, fördold för världens ögon,
vid lampans sken den trogne Henrik satt;
det var ej dag, ej heller natt,
det vägde mellan båda.

Konventikelplakatet hade visserligen upphävts 1858, men det hindrade inte att morfar, innan han med sin familj for till högmässa i Järfälla kyrka, låste in både tjänstefolket och hunden Bosco. Bådadera tog sig dock ut, tjänstefolket till sina väckelsemöten och Bosco i tid för att när orgeln intonerade slutpsalmen, ge upp ett högljutt tjut i kyrkan.

Morfar var känd som en värd, som med sina roliga historier kunde hålla målron vid makt. Var det historien om kungatalaren, vars tal skulle börja: "Eders Majestät, som burit spiran . . ." men som då högtidsögonblicket var inne, trasslade in sig: "E. M., som spiri buran, som buri spuran . . ." Eller banvakten, som skrek efter det tåg som skulle utplantera tågpersonalens familjer utefter linjen: "Stopp, stopp!!! Jag har fått *galen* hustru och *galna* barn!!!" Vid ett sådant tillfälle brukade någon av gästerna bönfälla: "Hör upp, go'a brukspatron! Jag förgås av skratt!"